

KARÁDI ZSOLT

François Gachot és a magyar kultúra

Amikor 1924 novemberében François Gachot, az első kötetét éppen hogy nyomdába adó fiatalember, korábban Jean Cocteau önkéntes titkára, a Nouvelle Revue Française köré szerveződő írók csoportjának tagja Magyarországra jött, még maga sem sejthette, hogy nem négy esztendeig marad, hanem negyedszázadig, s hogy ez a huszonöt esztendő egész életét, személyiségét, szépirodalmi és kritikai munkásságát alapvetően meghatározó és átformáló időszak lesz. Mert Gachot, aki akkor, huszonhárom évesen, ellenszegülve a családi akaratnak, amely szerint bankárrá kellett volna lennie, a Sorbonne-on folytatott tanulmányait befejezván, a párizsi külföldi francia intézmények igazgatósága ajánlatát elfogadva Budapestre érkezett, jószerivel még semmit sem tudott az őt fogadó országról azonkívül, hogy van egy kiváló fordítója, Gide, Claudel, Proust avatott tolmácsolója, Gyergyai Albert. Az ország kultuszminisztere, Klebelsberg Kunó, bővítendő a nagy európai nyelvek hazai tanítását, Párizsból kért francia pedagógusokat: így került Gachot elsősorban tanárként Budapestre, ahol előbb az Eötvös-kollégiumban oktatott, s együtt lakott Aurélien Sauvageot-val, majd órákat adott a Bulyovszki utcai Kemény Zsigmond Gimnáziumban. Mindeközben a francia kulturális intézet igazgatója volt, majd 1926-tól a Képzőművészeti Főiskola lektoraként nemcsak a nyelvet tanította, hanem hazája modern művészeti törekvései iránt is fölkelte hallgatói érdeklődését. Ekkor, 1926-ban kötött házasságot Laborcz Ferenc szobrászművész húgával, Irénnel. Részben személyes sorsának alakulása, részben Gyergyai Albert barátsága s ennek nyomán a magyar művészeti életben való széles körű tájékozódása következtében szédítő iramban tanult meg magyarul: 1926-tól már publikált a Nyugatban. Innentől kezdve munkássága újabb irányokat vesz: a folyóiratban a francia irodalom friss élményeiről közöl cikkeket, miközben érinti a film és a zene újabb jelenségeit is, a Mercure de France-ban, később pedig a Nouvelle Revue de Hongrie hasábjain a magyar irodalom és képzőművészet értékeit ismerteti.

Gachot Gyergyai Albert segítségével kerül be a Nyugat szellemi vonzaskörébe: ő ismerteti meg vele Osvátot, Babitsot, Kosztolányit s lassacskán az egész élő magyar irodalmat. Gyergyai az, aki 1925 nyarán recenziót közöl a Nyugatban Gachot-nak időközben a Nouvelle Revue Française kiadásában megjelent *Jeux de Dames* című novelláskötetéről. A könyv írásmódja Gyergyaiban Giraudoux-t idézi: úgy véli, Gachot is „nála tanult. Ugyanaz a frissesség, a szeszélyek labdajátéka, csupa csipke, csupa sujtás, alig egy csöpp vagy semmi kelme, csapongó, szinte nyugtalan jókedv, az a szinte heinei eltökéltség, amely egy szösszenetnek áldoz mindent, távlatot, témát, kompozíciót. Ugyanaz a korszerűség, az a heves időben-élés, amely, úgyszólván, azon nyersen, közvetlen benyomásaiból táplálkozik [...] S ugyanaz a líraiság, a lélek belső poézisének ötletekben, sziporkákban, metaforákban való kiélése, valamint örök kötekedés, amely a saját ellágyulásán is nevet, valami barokk tobzódás a stílus útvesztő tekervényeivel s a legtávolabbi dolgok kábítóan groteszk egybefoglalása, egy-egy kép vagy párhuzam olykor ingatag hídján át. De itt François Gachot hangja mestere nélkül is érthetővé válik.”¹

A cikk végén Gyergyai a „hűsz s egynéhány esztendősek harsány és használatlan” hangjaként érzékeli a novellák stílusát, hogy az utolsó mondatban sokat sejtetően hagyja nyitva a gondolatot: „François Gachot, azt mondják, itt él közöttünk egy éve, tanár egy fővárosi iskolában, s talán a Duna mellett írja második nagy kötetét, a »Jeux de Dames« ragyogó és dallamos ujgyakorlatai után; vajon elkerülheti-e idetévedt földije Schylláit és Charybdiseit: a politikai röpívet s az exotikus hangulatképet?...”²

Nos, Gachot pályája nem pontosan úgy alakult, ahogy Gyergyai jövendölte, sorsának Schyllái és Charybdisei között hajózáva a politikai röpívet sikerült elkerülnie, noha éppen a politikai szűklátókörűség és ostoba barbárság utasítja ki második hazájából a Rajk-per kapcsán...

Gachot vallomásaiból³ kitűnik, hogy a két világháború közötti Magyarország alkotói közül természetesen azokhoz vonzódott, akik számára a francia szellem ihletadó jelentőségű volt, illetve azokkal keresett és talált közösséget, akik nem osztották a hivatalos Magyarország nézeteit. Így került közelebbi kapcsolatba Babitscsal és Török Sophie-val, Karinthyval, Déry Tiborral, Füst Milánnal, Kassákkal, Illyéssel, Radnóttival, Lesznai Annával, Cs. Szabó Lászlóval, Vas Istvánnal, Boldizsár Ivánnal, Szerb Antallal, Ignó Pállal, Halász Gáborral, Komlós Aladárral, Komor Andrással, Lajtha Lászlóval, illetve ismerkedett meg Bartókkal és Kodályal is.

Emlékezéseiben meleg szeretettel szól a Babitscsal való megismerkedéséről és a lázas esztergomi emlékről, amikor a költő felolvasta neki a „szívszagató versét”, a *Balázsolást*;⁴ fölidézi a Füst Milán arcát gyötrő ideggörcs történetét, hozzátéve: nála érezte „legerősebben egyfelől a büszkeséget, hogy olyan néphez tartozhatik, melyet lényegi különbségei elválasztanak minden mástól, de azt az elfojtott haragot is, hogy olyan nyelvi elszigeteltségre kényszerül így a magyar költészet, amely elvágja költőit a világ áramlataitól”.⁵ Hosszasabban idézi az Illyéssel kialakult barátságát;⁶ a *Nehéz föld* szerzője első találkozásukkor frissen érkezett Párizsból, és ismerte René Crevelt, Gachot korábbi barátját. Szép sorokat szentel Radnóttinak,⁷ akiről leírja: „benne éppen legmélyebb lényegét érintette mindaz, ami igazságtalanság, hazugság, áruulás, jogfosztás volt a világban, és erre költőként reagált, valahányszor ez sebet ejtett rajta, mindig tollat ragadott, s így küzdött a reménytelenség, az undor ellen, mert tudta, hogy végső fokon csak a költők menthetik meg a világot. Tiszta lélek volt, megalkuvás és sértődés nélküli...”⁸

Gachot párizsi ifjúsága idején az irodalmi körök mellett legszívesebben a képzőművészeteket látogatta, így volt ez Budapesten is. A festő-muzeológus Rózsaffy Dezsőn keresztül ismerte meg Petrovics Eleket, a Szépművészeti Múzeum igazgatóját (akinek egyébként nyelvórákat adott). A képzőművészeti főiskolai oktatási tevékenysége nyomán kötött barátságot Bernáth Auréllal, Kmetty Jánossal, Czöbel Bélával, Hincz Gyulával, Berény Róberttel, Márfy Ödönnel, Szőnyi Istvánnal, Farkas Istvánnal, Diener-Dénes Rudolffal, Ferenczy Bénivel, Pátzay Pállal, Vedres Márkkal, Ferenczy Noémivel, Ámos Imrével és Anna Margittal.

Gachot-nak a magyar képzőművészet iránti rajongása nem maradt meg a lelkesedés szintjén; ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Nouvelle Revue de Hongrie lapjain közölt kisportrékon túl sorozatot indított *L'Art Hongrois* címmel: a kismonográfiák Csontváry, Rippl-Rónai, Koffán Károly, Ferenczy Béni munkásságát mutatják be. E kezdeményezés kései folytatásaként majd csak 1976-ban lát napvilágot a Diener-Dénesről szóló tanulmány, Illyés Gyula bevezetőjével, immár magyarul. Gachot eme többirányú érdeklődésére célozva elmélkedik Boldizsár Iván azon 1976 júliusában megjelent cikkében, hogy vajon barátja „egyeztető, értelmező és hírvivő szerepe” az irodalomban vagy a képzőművészetben volt-e nagyobb...⁹

Mert valóban, François Gachot, Boldizsár kifejezésével szólva, a magyar kultúra „szent gyalog-apostola”, „rendkívüli és meg nem hatalmazott nagykövete”,¹⁰ hosszú élete folyamán minden alkalmat megragadott, hogy a magyar művészet értékeit népszerűsítse. A Mercure de France-ban 1926-tól kezdve egy évtizeden keresztül, évente egy-két alkalommal, a Les Lettres Hongroises című rovatban, általában három-négy oldalon számol be a magyar irodalom eredményeiről. S hogy budapesti „honfoglalása” után milyen hamar és milyen mélységben tájékozódott a fogadó ország múltjában és jelenében, az már első jelentkezésekor feltűnik, hiszen alig másfél esztendő itt-tartózkodás után, a Mercure de France 1926. április elsejei számában már Jókairól, Vörösmartyról, *Az ember tragédiájáról* ír. E cikk elején megjegyzi, hogy a magyar irodalomban mindig is nagy szerep jutott a lírai költészetnek, amelyben az ország valódi lelkületének kifejeződését látja. A Nyugat törekvéseit megelőzők között szól az Arany-hagyományokat ápoló Lévay Józsefről, a modern világban önmagát idegennek érző, az öregség magányáról daloló Vargha Gyuláról, a Vörösmarty-hatásokat is felvillantó, kismemesi tradíciókból táplálkozó Kozma Andorról, majd Harsányi Kálmán és Bodor Aladár említése után részletesebben beszél Adyról és Babitsról, Kosztolányiról és Gellért Oszkáról, megemlítve a francia költészet nagy ismerőjét, Verlaine és Albert Samaine fordítóját, Tóth Árpádot, illetve Szép Ernőt,

Kemény Simont, Füst Milánt, Nagy Zoltánt, Juhász Gyulát, míg a fiatal generációból a szertelen tehetségű, minden bevett forma ellen lázadó Kassák Lajost emeli ki. A legnagyobbnak Adyt tartja, mondván, egyike ő azoknak a lírai zseniknek, akiket a kortárs Európa láthatott. Mellé állítja Babitsot, az ország legjelentősebb élő költőjét, aki a legtökéletesebben fejezi ki a modern lélek ismeretlen iránti szomjúságát és kalandvágyát.¹¹

Megjegyzendő e korai írás kapcsán, hogy Gachot szemében a Nyugat megítélése később sem változott: a francia állam nevében ő mondott búcsúbeszédet Babits temetésén,¹² s pár héttel később a Nouvelle Revue de Hongrie-ben ő emlékezik meg a „szellem küldöttének” kivételes művészi teljesítményéről.¹³ 1977-ben, az Ady-centenárium évében az Europe-ban Adyról közöl írást,¹⁴ míg ugyanebben az évben az Arion hozza a Nyugatról szóló esszéjét.¹⁵ Ady fellépésének jelentőségét abban látja, hogy nála ember és költő szétválaszthatatlan egységet alkotott, s hogy ez a szülőföld s a családi hagyomány kettős gyökérzetéből fakadt.¹⁶ A Nyugat titkát kutatva Gachot a magyar szellem franciaorientációját a felvilágosodás koráig, a Montesquieu-t, Voltaire-t olvasó Bessenyeiig, az enciklopédistákat csodáló, hét évre bebörtönzött, Molière-t fordító Kazinczyig s *A franciaországi változásokra* sorait alkotó Batsányiig vezeti vissza. A folyóirat jelentőségét úgy határozza meg, hogy az teret adott az írói szabadságnak, a formának és a gondolatnak, s ez együtt járt a költészet, a regény, az esszé, a kritika különböző területein tapasztalható művészi igényességgel.¹⁷

François Gachot és a magyar kultúra viszonyát vizsgálva feltétlenül érdemes részletesebben szólni arról a szerteágazó tevékenységről, amit Gachot a harmincas, negyvenes évek során a Nouvelle Revue de Hongrie hasábjain kifejtett. A lapban egyszerre jelentkezett mint esszéíró és mint fordító. Cikkeket közölt Móricz Zsigmondról,¹⁸ Gyergyai Albert Proust-fordításáról,¹⁹ Balassa Imre Molière-könyvéről,²⁰ de hírt adott kiállításokról,²¹ a magyar festészet helyzetéről,²² színházi előadásokról,²³ s hosszabb esszéiben méltatta például Petrovics Eleket, a Szépművészeti Múzeum igazgatóját,²⁴ s lelkesülten mutatja be Hatvány Ferenc gyűjteményét.²⁵ Nem tagadja meg vérbeli esszéista mivoltát akkor sem, amikor nagyobb eszmefuttatást ír két hazája szellemi kapcsolatairól,²⁶ majd pedig amikor ennek további reflexióit közli a folyóirat későbbi számában.²⁷

Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy nem véletlen az időzítés: mindkét gondolatsor 1933-ban, Hitler hatalomra jutásának évében lát napvilágot. Mire sincs nagyobb szükség ekkoriban, a gondolati horizont elsötétülése idején, mint arra, hogy vele szemben fölmutatódjék a szellem ereje és tisztasága. Szembeötlő, hogy Gachot 1940 nyarán kezdi publikálni a magyar festőkről, szobrászokról fogalmazott írásait a Nouvelle Revue de Hongrie-ben.²⁸ Ez a folyóirat (illetve elődje, a Revue de Hongrie) ad helyet Gachot korai fordításainak. A főntebb idézett visszaemlékezés második részében emlegeti Kosztolányi *Omlette à la Woburn* című novelláját²⁹ s az író 1931. december 12-i köszönő sorait:

„Igen tisztelt és kedves barátom,
az *Omlette à la Woburn* fordítását pompásnak érzem. Semmi kívánságom sincs. Boldog vagyok, hogy az elbeszélés megnyerte tetszésed s igyekszem méltó lenni arra a bizalomra, melyet leendő munkásságomnak előlegeztél.

Vagyok jó híved és tisztelőd

*Kosztolányi Dezső*³⁰

E levélrészlet után a Kosztolányi-emlékeket fölidéző Gachot az elismerés hangján teszi hozzá: „Mióta lefordítottam az *Esti Kornél* XIII. fejezetét alkotó elbeszélését, melyben hőst egy kellemetlenkedő öreg nő keresi fel, akit Esti Kornél egyszerre ingerülten és ellágyultan megsajnál, sőt jötevője lesz, hogy végül megverje, az alakra használt kifejezés: a »porba sújtott özvegy« sosem hagyott el. Ez a kifejezés, amely spontánul kifakad hol feleségemből, hol belőlem, felelevenítve egyben Kosztolányi emlékét is mindenütt, Párizsban ugyanúgy, mint Rómában, Németországban úgy, mint Nizzában, amikor utunkat keresztezi egy olyan elkeseredett és sajnálatra méltó teremtmény, fekete ruhában, mintha örökké fiatalságuk és illúzióik gyászát viselnék.”³¹

A Nouvelle Revue de Hongrie-ban a harmincas évek elején számos magyar író művét tolmácsolja Rónai Pállal közösen: így aztán Babits, Karinthy, Kodolányi, Tormay Cécile, Cholnoky Viktor, Erdélyi

József, Nyíró József, Bókay János, Szitnyai Zoltán, Tamási Áron, Gulácsy Irén, Móra Ferenc, Kosztolányi Dezső, Heltai Jenő, Mikszáth Kálmán, Bibó Lajos, Kaffka Margit, Bíró Lajos szólal meg általuk.³²

A már többször hivatkozott emlékezésben Gachot Kosztolányival kapcsolatban érezte úgy leginkább, hogy sikerült visszaadnia „meghamisítás nélkül novelláinak szellemét és stílusát”, nos, ebben az összefüggésben említi Móriczot, akinek ha „nehézségek árán is, de sikerült” lefordítania „két remekművét, a *Hét krajcárt* és a *Barbárokat*”.³³

Amikor Gachot 1985-ben interjút ad Örvös Lajosnak,³⁴ e korszak munkásságából először a Déry Tiborral 1931-ben közösen tolmácsolt Kassák-verset említi,³⁵ majd kiemeli az egy esztendővel később, ugyancsak ez Europe-ban és ugyancsak Rónai Pállal együtt tolmácsolt három Babits-költeményt.³⁶ Szépszámú lírai darab átültetésével van jelen a Hankiss János szerkesztette kötetben,³⁷ ahol Eötvös József, Arany János, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Áprily Lajos, Erdélyi József, Illyés Gyula, Kaffka Margit, Kassák Lajos, Lesznai Anna, Nagy Zoltán, Sárközi György szerepel egy-egy művel.³⁸ (A társfordító itt is Rónai Pál.)

Gachot fordítói munkássága, nevezhetjük talán úgy, második szakaszának foglalata a nevezetes Gara László-antológia.³⁹ Gara az utószóban Gachot teljesítményét azzal magyarázza, hogy a kötet fordítói közül ő tud kitűnően magyarul.⁴⁰ Mindez, persze, tegyük hozzá, nem lenne elég, ha Gachot nem lenne maga is költő, s ha nem jellemezné csupa finom rezdülés, csupa mély és alapos megfigyelés, kivételes beleérző képesség, sugallatosság, valamint a magyar nyelv titkainak Kosztolányi-szenvedélyességű szeretete. Nem nehéz belátni a Gara-értékelés igazát, ha föllapozzuk a könyvet, amelyben Zrínyi, Gyöngyösi István, Fazekas, Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Vargha Gyula, Ignó, Kaffka Margit, Babits, Kosztolányi, Lesznai Anna, Karinthy, Füst Milán, Radnóti, Benjámin László és Bikich Gábor művei alatt szerepel a neve fordítóként.⁴¹

E látványos, egyben odaadó tevékenysége harmadik, prózaírókat előnyben részesítő korszaka a hetvenes–nyolcvanas évekre esik. Az Örvös Lajos-féle interjúban nyilatkozta, hogy nizzai lakásába nem egy magyar folyóiratot járat, s talán ennek is köszönhető, hogy 1973 óta többször jelentkezett a Nouvelle Revue Française-ben. Nem véletlen nyilván a folyóirat, hiszen annak idején innen, Jacques és Isabelle Rivière Boutard utcai lakásából, a Gide köré csoportosult írók közül érkezett Budapestre, ahol a Centrál kávéházban, Babits mellett ülve, haláláig tartó barátságot kötött a magyar irodalommal.

A Nouvelle Revue Française-ben először Déry Tibor *Ítélet nincsenek* részletét,⁴² majd Krúdy Gyula *Szindbád titka* című elbeszélését⁴³ teszi közzé anyanyelvén. 1975-ben visszatér Déryhez,⁴⁴ később a folyóirat októberi számában, amely az írói napló műfajával foglalkozik, Justh Zsigmond párizsi naplójának részleteit adja közre.⁴⁵ Nem lesz azonban hűtlen Krúdyhoz sem: az Arion 1977-ben két rövid novellát mutat be az ő átültetésében.⁴⁶

A Nouvelle Revue Française 1975-ben nagy teret szentelt a magyar lírának, amikor Gachot hatoldalal tanulmányában méltatja a kortárs költészetet,⁴⁷ a vázolt helyzetképet fordításokkal téve szemléletessé: Illyés Gyula, Vas István, Devecseri Gábor, Somlyó György és Simon István kilenc műve kerül a francia olvasó elé. Az utókor értékítéletének ismeretében persze fölvehető, hogy reprezentatív-e a föntebbi névsor, valóban jellemzi-e a hetvenes évtized honi poézisét. A szemelvényeket megelőző tanulmány történelmi áttekintést nyújt, leszögezvén: a költészet hosszú ideig a magyar lélek legfontosabb kifejezési eszköze volt.⁴⁸ Gachot otthonosan mozog a magyar líratörténetben, Petőfitől Devecseri Gáborig, Adytól Somlyó Györgyig számos szerzőt említ: eszmefuttatásában feltűnik Babits, Zelk Zoltán, Vas István, Jékely Zoltán, Rónay György neve éppúgy, mint az 1946 után föllépő nemzedék: Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, Simon István. A dolgozat leginkább az ő élményvilágukat részletezi, míg az 1972–75 közötti évek legfontosabb műveinek Weöres Sándor *Psychéjét*, Devecseri Gábor posztumusz könyvét, illetve Gyergyai Albert *Anyám meg a falum*, valamint Illyés Gyula *Kháron ladikján* című kötetét tartja.⁴⁹ A nemzeti karakter megnyilatkozását véli felfedezni az 1946 utáni munkásságában.⁵⁰ Gachot végül is nem irodalomtörténetet ír: nem törekedhet átfogó kép megrajzolására. Az általa adott áttekintés szükségszerűen redukált, ám jellegzetes tendenciákat érint (például a népies–urbánus vitát, az ország történelmének költészetben való kifejeződését⁵¹ stb.). A bemutatott verscsoportokról sem állítja, hogy ezek az általa vizsgált időszak legautentikusabb lírai darabjai. Számára bizonyosan fontosak voltak, ezért fordította le őket.

Miként fontos volt neki Krúdy: *Az utazás*, a *Bukfenc* és a *Szindbád titka Pirouette* címmel jelent meg, nem sokkal halála előtt.⁵² Igaz, mint Krúdy Zsuzsától tudjuk,⁵³ a könyv évekig hevert a Corvina Kiadónál, s talán Mitterrand elnök magyarországi látogatása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy végre eljuthasson az olvasókhoz. E kötet előszavában Krúdy varázslatos nyelvvel kapcsolatban jegyzi meg: a hosszú sorokon át kigyózó mondatok útközben olyan emóciókkal, metaforákkal, az elbeszélés általános atmoszférájában a maguk helyén olyan allúziókkal súlyosulnak, hogy a mégoly gondos, ezekből semmit elveszíteni nem akaró fordító szinte képtelennek érzi magát arra, hogy zamatot érzékeltessen. Mert Krúdy egyetlen szóval, egyetlen mondatfordulattal képes emlékek, képek olyan gazdagságát felidézni, amelyek idegen olvasó számára gyakran csak holt betűk maradhatnak.⁵⁴

Gachot élete és munkássága megkoronázásának érezte a *Pirouette* megjelenését. S bár oeuvre-jének nagyobb hányada fordítás, nem foglalta írásba sajátos fordítói elveit. A *Le Nyugat et la France* című, 1977-es esszéjének Kosztolányit idéző passzusában szerepel az a gondolat, hogy ahhoz a barátságához, amely egy íróhoz köti az embert, hozzáadódik az a különös intimitás, amely műveinek tolmácsolása közben keletkezik.⁵⁵

Saját fordítói elveibe közvetetten enged bepillantást, amikor Gyergyai Albert Proust-átültetését dicséri,⁵⁶ illetve amikor a *Nyugatban* recenziót közöl két Ady-válogatásról.

Először 1926-ban Fóti Lajos könyvét bírálja,⁵⁷ majd 1930-ban Térey Sándor átköltéseit⁵⁸ elemzi. Fótiról írja: „Fájdalom, mint elődei, Fóti Lajos is alulmaradt ebben a tán egy embernek nagyon is nehéz vállalkozásban. Először is előszava, amelyből, az eddigi közhelyes rögtönzések után, végre valami lényegeset véltem megtudni Adyról, még mindig csak az aktuálist, az időlegest hangsúlyozza e nagy költőben, valami furcsán érzélgős, propagandaízű hangon, amely talán mégsem méltó sem Adyhoz, sem nemzedékéhez [...] Végül pedig, mintha csak Petőfiről szólna, Ady költői birodalmát a hazára és a szerelemre korlátozza, holott Ady talán éppen vallásos költészetében a legnagyobb [...] Fóti legtöbb fordítása az első Ady-köteteknek szerelmi és politikai verseiből valók, s így még összetételük sem adhat olyan teljes képet, aminőt az érdeklődő francia olvasó érdemelne. Ami a fordítást illeti, Fóti maga jelenti ki, hogy fő elve a szó szerinti hűség, és hogy ebben a tekintetben sokszor a szavak rendjén sem változtatott, amit határozottan rosszul tett; végre is a francia szórend mégiscsak különbözik a magyartól. Viszont ezt a hűséget sem szabad nagyon komolyan vennünk: a rím kedvéért, amelynek egyébként nem sok értelme van e fordításban, sokszor bizony új szavak, sőt új képek is kerülnek a szövegbe, megváltozik a stófaszerkezet, a ritmus, az egész külső képe, és így Ady versei helyett legtöbbször bántóan banális, hol furcsa aktuális rigmusokat, hol meg naivul dilettáns népi kántálásokat kapunk. Néhány kisebb költeményt leszámítva, amelyeknek fordítása szabatosnak, sőt sikerültnek is mondható s amelyek, úgy látszik, kedvelt erőpróbái Ady francia fordítóinak (*Egyedül a tengerrel*, *Vér és arany* etc.), a legtöbb fordítás, fájdalom, se nem hű, se nem költői. A metaforák ellaposodnak, a kifejezések megváltoznak, olykor még a címek is kicserélődnek, a Léda hajába tűzött orchidea »kedvesem szeméivé« lényegül, amit csak a fordítónak az a sajátos becsvágya magyarázhat, hogy egy eredeti magyar költőt a maga cseppet sem stílszerű francia poétikai ideáljához idomítson. A francia nyelv szempontjából egyenesen érthetetlen, hogy Fóti, aki jól tudhat franciául, olykor nem éppen szabatos, sőt bizonytalan franciasággal fordít, ami éppoly feltűnő, mint a nagyon is gyakori s itt-ott szinte mulatságos sajtóhibák.”⁵⁹

Gachot Térey Sándor Ady-válogatásáról még az előbbinél is lesújtóbb véleménnyel van. A kötelező pozitív hangú felütés után a recenzió szokatlan keménységgel fogalmaz: Térey „feladatát, amely nem volt könnyű, meglepő könnyűséggel oldotta meg. A francia s a magyar líra között oly lényeges a különbség, hogy az ily költői átültetés nemcsak mindkét nyelv tudását, hanem a kétféle prozódia alapos ismeretét is megkívánja, s nem tudom, Térey nem lett-e könnyűségének áldozata [...] Nem akarok hosszabban szólni a könyv előszaváról (amely, ha az a fordító mentségére szolgálhat, inkább csak nyers jegyzetnek készült egy meg nem írt bevezetéshez): azonban híját érzem benne mindazoknak az elemeknek, amelyek Adyt, Ady egyéniségét és lírája jelentőségét valahogy közelebb hozták a francia olvasóhoz. Viszont, amit megemlít, mért nem mondja pontosabban s némileg szabatosabb franciasággal? Az ilyesmi, idegen olvasóval szemben, a fordító legegység kötelessége...” A következőkben azért neheztel Téreyre, mert Adynak csak az első korszakából válogat, s ez, „francia szempontból, azzal a veszéllyel fenyegethet, hogy e versek költőjét a francia szimbolisták ma már

idejétmúlt s levitézlett utóhadához sorolhatják. Az igazi, a lényeges Ady, az, aki helyet követelhet az európai poézisben, aki valóban újat és egyénit hoz legszebb, mert legérettebb verseiben, szerintem az *Illés szekerén*-nek, a *Halottak élén*-nek költője, fájának és Istenének rokotalan profétája...”

A kritika második felében Gachot szigorú ítéletet mond a kötet művészi megoldásairól; szavaiban saját fordítói elvei is tetten érhetők: „Térey antológiája szinte semmit nem éreztet Ady fejlődéséből, sem az egyes kötetek ciklusszerű szervezéséből, sem e roppant költőnek víziós vergődéseiből. Csupa csinos verset kapunk, szelídet, jólfésültet s kissé ódont, amelyeknek fád színei és banális ritmusa teljesen elsikkasztják az eredetit. Hiába is keressük bennük a ritmus vad áradását, a kifejezés közvetlen hevét, a titkoknak félhomályát, a szavak szinte véres teljét, a strófák, a versformák kiapadhatatlan gazdagságát, a képeknek újságát, a témák s a szimbólumok állandó egymásba fonódását, mindazt, ami akárhányszor a német fordításokon is átparázslék, s ami egyformán szürkén és unottan hat Térey átültetésében. Amellett nemegyszer (vissza)él a fordítói szabadsággal: címekeket változtat, strófákat von össze, áthangolja az eredeti ritmust, rímekeket dobál összevissza, s bár ily módon hűtlenné válik a versek eredeti szövegéhez, fájdalom, egy cseppet sem jut közelebb a francia költészet lényegéhez. Ma, mikor a francia líra olyannyira felszabadult a rím pedáns nyúge alól, Térey mindent, belső ritmust, értelmet, hűséget, hangulatot a rímnek, a csengő rímnek áldoz, ennek a garasos drágaságnak, mint már Verlaine is mondta. E tekintetben nem retten vissza egy-egy vers szervezetének megbontásától, sem pedig új képeknek s tulajdon ötleteinek becsempészésétől, aminek eredménye Ady hihetetlen meghamisítása. Nyelve puha, színtelen, olykor meg nem is szabatos, s olyan ódon illatú, mintha Ady a francia líra hírhedt *fin de siècle* stílusában költene. Szinte minden sorából az a hamis költőiség árad, amely csak a hatásokra, a felszínes hangulatra, az olcsó csillogásokra vadászik, s amelyet az a versolvasó, aki a XX. század líráján nevelődött, sohase bocsát meg Téreynek. Az ilyen kísérlet után joggal kérdelem, nem lenne-e megfelelőbb Adyt akár hű prózában, akár rímtelen szabad versben fordítani franciára?”⁶⁰

Nem volna teljes e kép, ha nem említenénk meg, hogy François Gachot 1953-ban regényt írt kedves városáról *Budapesti szerelmesek*⁶¹ címmel. Ez a szép történet, amely két férfi, egy tanár meg egy festő barátságáról s szerelmeikről szól nosztalgiával és szeretettel, Gachot-t kitűnő prózaírónak mutatja, aki él a lélektani ábrázolás, az időbontás, a modern narráció lehetőségeivel. Hősei, Gábor és Iván talán az ő alteregói; Gáborról, a tanárról mondja: „Talán inkább azért nem írt, mivel félt. Félt, mert az írás nem mesterség volt számára, hanem a legmélyebb, legteljesebb, leglelkesebb és legveszélyesebb kifejezési forma, az egyetlen, amely felszabadíthatja a benne lappangó titkos erőket. Ebben a dologban éppoly kevéssé ismerte a megalkuvást, mint a szerelemben. Írni csak egész lényével tudott.”⁶²

Gachot, távozván hazánkból, csaknem két évtizedig különböző németországi francia intézetek igazgatója volt. Nyugdíjba vonulása után Nizzában élt, 1972-ben jött legközelebb Magyarországra, ahol PEN-emlékéremmel tüntették ki. 1985-ben, kevéssel halála előtt, ismét Budapesten járt: Krúdyról tartott előadást. Sokoldalú tevékenységének számos részletét nem volt módunkban megvizsgálni; nem szóltunk arról, hogy a Nouvelle Revue de Hongrie mellett annak idején írt a Gazette de Hongrie-ba, a Kelecsényi Ferenc alapította, erősen németellenes lapba, s 1943-ban a Magyar Nemzetbe, hogy publikált Kassák Alkotás című orgánumába, s hogy Károlyi Mihályról mintázta a Le Temps des Hommes-ban 1959-ben közreadott *Belle de nuit* című novelláját,⁶³ s hogy nizzai lakásában megszámlálhatatlan magyar képzőművész alkotása őrizte meg számára az „elveszített országot”.

François Gachot *A bázeli barangok* című Aragon-regényről közölt utoljára recenziót a Nyugatban 1935 tavaszán.⁶⁴ Az írás végére a szerkesztőség a következő sorokat mellékelte: „François Gachot, e cikk szerzője tíz év óta tartózkodik Budapesten. Mint az új francia irodalom munkása és ismertetője, François Gachot ez évtized alatt számos magyar hívet szerzett kedves íróinak és költőinek, főképp a Nyugatban közölt kisebb-nagyobb cikkeivel, amelyek közül az első, Cocteau-ról, épp tíz éve jelent meg e hasábkon. Amellett mint a Nouvelle Revue de Hongrie s a Mercure de France munkatársa a mi irodalmunkról is állandóan beszámol a franciáknak – s oly időkben, amelyek, legalábbis a politika terén, nem voltak mindig a legkedvezőbbek a francia–magyar közeledésre, az ő eleven, értékes és fáradságtalan munkássága legalább a szellem terén próbálja elsimítani a félreértéseket.”

Negyven esztendővel később Dobossy László megállapította: „Gachot célja az volt, hogy két hazája közt a kölcsönös megismerés és megértés ügyét szolgálja.”⁶⁵ Roppant gazdag életműve ezért aktuális ma is.

¹Gyergyai Albert: *Jeux de Dames*. Nyugat, 1925. I. 621–622.

²Uo. 622.

³François Gachot: *Egy elmúlt ország emlékei*. I. It, 1971. 910–925.

⁴Uo. 912.

⁵Uo. 914–915.

⁶Uo. 916–917.; valamint *Egy elmúlt ország...* II. It, 1972. I. 90–91. Vö: Illyés Gyula: *Hatvan fogoly magyar* In: I. Gy.: *Hajszálgyökerek*, 1971. 12–16. Az 1943. május 4-én megfogalmazott s a Magyar Nemzetben május 10-én közreadott cikk a spanyol polgárháborúban harcolt Nemzetközi Brigád Basses-Pyrénées megye francia internálótáborában rekedt magyar tagjainak sorsát mondja el. A kötet jegyzeteiben Illyés fölleveníti Gachot alakját: „Megkísérhetjük, hogy a párizsi hatóságok hivatalos magyar akciói helyett társadalmi akcióról kapjanak olyan átiratot, amelynek hatására a magyarokat is szabadon bocsátják. François Gachot vállalkozott arra, hogy ha a foglyok ügyében csak egyetlen terjedelmesebb sajtóközleménye is napvilágot lát, azt ő mint a magyar közvélemény kifejeződéését olyan magyarító jegyzékkel küldi el a Quai d'Orsay-ra, hogy a francia külügyminisztérium tán kedvező intézkedésre szólítja föl a foglyok dolgában illetékes belügyminisztériumot...” Uo. 579.

⁷François Gachot: *Egy elmúlt ország...* I. 917 és II. 86–88.

⁸Uo. 919.

⁹Boldizsár Iván: *Levél a betvenöt éves François Gachot-hoz*. Élet és Irodalom, 1976. július 24. 12.

¹⁰Uő: „A Gasó.” Népszabadság, 1986. július 26. 13.

¹¹François Gachot: *La poésie hongroise*. Mercure de France, 1926. április 1. 235–239.

¹²L. Babits-emlékkönyv. Bp., 1941. 283.

¹³François Gachot: *Michel Babits*. Nouvelle Revue de Hongrie, 1941. szeptember. 138–143.

¹⁴Uő: *Ady aujourd'hui*. Europe, 1977. október 13–17.

¹⁵Uő: *Le Nyugat et la France*. Arion, 1977. 185–193.

¹⁶Uő: *Ady...* 13.

¹⁷Uő: *Le Nyugat...* 185.

¹⁸Uő: *Sigismund Móricz*. Nouvelle Revue Française, 1932. 159–162.

¹⁹Uő: *Proust en hongrois*. Uo. 1937. 567–569.

²⁰Uő: *Molière*. Emeric Balassa: *Molière*. Uo. 1938. II. 606–607.

²¹Uő: *Une exposition de gravures françaises au Musée des Beaux-Arts de Budapest*. Uo. 1936. II. 273–274. *L'exposition rétrospective des oeuvres de Didier Rózsa*. Uo. 1939. I. 472–273.

²²Uő: *La peinture hongroise et l'Ecole de Paris*. Uo. 1933. II. 846–847.

²³Uő: *Cyrano de Bergerac à la Comédie Française et au Théâtre Nationale de Budapest*. Uo. 1939. 267–279. *Ondine en Hongrie*. Uo. 1943. I. 190–192.

²⁴Uő: *Un grand animateur de la vie artistique hongroise*. Alexis Petrovics. Uo. 1934. 177–180.

²⁵Uő: *La collection Hatvany*. Uo. 1937. 543–546.

²⁶Uő: *La pensée française et son rayonnement en Hongrie*. Uo. 1933. 37–45.

²⁷Uő: *Pour une défense de l'esprit français*. Uo. 1933. 893–898.

²⁸Uő: *Béla Czöbel*. Uo. 1941. I. 247–250. *Béni Ferenczy*. Uo. 1941. II. 288–291. *Un sculpteur indépendant Nicolas Borsos*. Uo. 1941. II. 336–337. *Vaszary*. Uo. 1943. I. 88–89. *Le peintre Jules Hincz*. Uo. 1943. I. 287–289.

²⁹Uő: *Egy elmúlt ország...* II. It. 1972. I. 88. (A novella megjelent: *Revue de Hongrie*, 1931. december 15. 241–248. A folyóirat itt nem közli a fordító nevét.)

³⁰Uo.

³¹Uo. 88–89.

³²Michel Babits: *Poèmes*. Nouvelle Revue de Hongrie. 1932. I. 173–174. Fréderic Karinthy: *Genius*. Uo. 479–483. Jean Kodolányi: *Mort de pauvre*. Uo. 1933. 73–79. Cécile Tormay: *La mort de Jean-Hubert*. Uo. 276–284. Victor Cholnoky: *L'île des zéros*. Uo. 392–397. Joseph Erdélyi: *Poèmes*. Uo. 730–731. Joseph Nyírő: *Le retour*. Uo. 827–835. Jean Bókay: *Zizette*. Uo. 935–942. Zoltan Sztinyai: *Les sept mineurs de Selmec*. Uo. 1039–1043. Aaron Tamási: *Comment Abel apprit la mort de sa mère*. Uo. 166–172. François Móra: *La boulangère du bon Dieu*. Uo. 298–295. Désiré Kosztolányi: *L'avocat céleste*. Uo. 385–395. Eugène Heltai: *Le diable à Budapest*. Uo. I. 498–502. Coloman Mikszáth: *Un homme bon*. Uo. 1934. II. 85–98. Louis Bibo: *Pas de mots*. Uo. 171–176. Marguerite Kaffka: *Tante Polixéna*. Uo. 408–417. Louis Biró: *Médecin*. Uo. 1953. II. 456–460. Néhány fordítás alatt Gachot neve egyedül szerepel: Sigismund Móricz: *Il faut garder sa fortune*. Uo. 1932. I. 162–168. François Herczeg: *La musique tzigane*. Uo. 256–263. A Nouvelle Revue de Hongrie 1936-tól nem jelzi a fordító nevét, így kinyomozhatatlan, ki tolmácsolta az egyes írásokat.

³³Uő: *Egy elmúlt ország...* II. 88.

³⁴Örvös Lajos: *A magyar irodalom vonzásában. Vendégségben François Gachot-nál*. Magyar Nemzet, 1985. jan. 4. 6.

³⁵Louis Kassák: *Poèmes*. Europe, 1931. 523–525.

³⁶Michel Babits: *Rébus, Aigre-doux, Les âmes qui se dév tent*. Europe, 1932. 204–207.

³⁷*Antologie de la poésie hongroise*. Paris, 1936.

³⁸Baron Joseph Ötvös: *Mon testament*; Jean Arany: *Dante*; Michel Babits: *Voler*; Désiré Kosztolányi: *Monologue*; Louis Áprily: *Les Montaguards*; Joseph Erdélyi: *Sans armes, Spectre*; Gyula Illyés: *Parmi les rouelles souillées*; Marguerite Kaffka: *La lyre en main pour la dernière fois*; Louis Kassák: *Artisans*; Anna Lesznai: *Mon építaphe un jour beureux*; Zoltan Nagy: *Lettre à Árpád Tóth*; Georges Sárközi: *Rayons étrangers*.

³⁹*Antologie de la poésie hongroise du XII-e siècle à nos jours*. Paris, 1962.

⁴⁰Uo. 459.

⁴¹Miklós Zrínyi: *Partout l'amour vainqueur; Élégie à la mort de son fils*; Gyöngyösi: *Bel astre dont l'éclat*; Mihály Fazekas: *Amélie*; Dániel Berzsenyi: *Jalusie*; Mihály Vörösmarty: *Préface, Monologue de la nuit (Extrait de Csongor et Tünde)*; Gyula Vargha: *Près du pont de la mort*; Igotus: *Dans les roseaux; J'aime à voir*; Marguerite Kaffka: *La lyre en main pour la dernière fois*; Mihály Babits: *Les Dana des*; Dezső Kosztolányi: *Monologue; Automne; Quand déjà tu auras passé la quarantaine...*; Anna Lesznai: *Mon épitaphe un jour beureux*; Frigyes Karinthy: *Chardonette; Struggle for life; Les Dana-Idas*; Milán Füst: *À la lune; La rue des fantômes*; Miklós Radnóti: *Comme un taureau, À la recherche...*; László Benjámin: *Demeurez vigilante*; Gábor Bikich: *Dan mon pays*.

⁴²Tibor Déry: *L'oignon pensant*. La Nouvelle Revue Française, 1974. Nu. 251. 36–49.

⁴³Gyula Krúdy: *Le secret de Sindbad*. Uo. 1974. Nu. 258. 32–54.

⁴⁴Tibor Déry: *Une matinée à Füred*. Uo. 1975. Nu. 272. 1–24.

⁴⁵Zsigmond Justh: *Journal: époque parisienne*. Uo. 1975. Nu. 274. 5–19.

⁴⁶Gyula Krúdy: *La Demoiselle oie sauvage*. Arion, 1977. 204–207. Uő: *Le Château endormi*. Uo. 207–211.

⁴⁷François Gachot: *Situation de la poésie hongroise*. La Nouvelle Revue Française, 1975. Nu. 272. 59–64.

⁴⁸Uo. 61.

⁴⁹Uo. 62–64.

⁵⁰Uo. 61.

⁵¹Uo. 62.

⁵²Krúdy Gyula: *Pirouette*. Bp. 1986.

⁵³Krúdy Zsuzsa: *Meghalt egy igaz ember*. Élet és Irodalom, 1986. 32. 2.

⁵⁴François Gachot: *Préface*. In: Krúdy Gyula: *Pirouette*. 11–12.

⁵⁵Uő: *Le Nyugat et la France*. 192.

⁵⁶Uő: *Proust en hongrois*. Nouvelle Revue de Hongrie, 1937. 567–568.

⁵⁷Uő: *Ady franciául*. Nyugat, 1926. I. 938–939.

⁵⁸Uő: *Ady franciául*. Nyugat, 1930. I. 318–319.

⁵⁹Nyugat, 1926. Uo.

⁶⁰Nyugat, 1930. Uo.

⁶¹François Gachot: *Budapesti szerelmesek*. Bp. 1979. Fordította: Szávai Nándor.

⁶²Uo. 39.

⁶³Uő: *Egy elmúlt ország...* II. 101.

⁶⁴Nyugat, 1935. I. 352.

⁶⁵Dobossy László: *Barátunk, Gachot*. Nagyvilág, 1976. 1272.

(A tanulmány korábbi változata előadásként hangzott el Debrecenben, 1997. október 18-án, a II. Hankiss János Tudományos ülésszakon.)